

Mártonffy Marcell: Biblikus hagyomány és történelmi tapasztalat Pilinszky esszéiben

Budapest: Gondolat Kiadó, 2019, 216 l.

„Kellő stratégiával csupán kellő mederbe szeretném terelni a témát, mely lényegében engem is mélyen foglalkoztat” – írja Pilinszky *Az idő sürgetése* című esszéjében. Ugyanitt utal arra az elképzelésre, miszerint a mű írja önmagát: „[a]z író, amikor belekezd műve megírásába, inkább csak sejti annak végső értelmét – a legritkább esetben *tudja is*”. Ez a legritkább eset állhatott elő, amikor Mártonffy Marcell monografikus igényű összefoglaló kötete felépült, majd 2019-ben megjelent. Tematikája szerint a könyv Pilinszky János teológiai és filozófiai elgondolásait teszi mérlegre, majd a Pilinszky-hagyomány közegében formálódó szépirodalmi szövegeket értelmezi.

A szerző harmadik önálló kötete a megelőző *Folyamatos kezdet* című tanulmánykötet, majd a *Poétika és teológia* alcímmel megjelent monográfiát (*Az újszövetségi példázatok irodalma*) követi, s megelőzi az időközben már napvilágot látott „*Ki az az én és melyik én?*” című tanulmánygyűjteményt. Megállapítható: Mártonffy mindegyik könyve irodalom, filozófia és teológia vonzaskörében formálódott. Az utóbbi két kötet nem leplezett törekvése, hogy egy, a művek és az olvasó dialógusában kiforrott gondolkodás változásait felmutassa.

A *Biblikus hagyomány és történelmi tapasztalat Pilinszky esszéiben* című könyv fejezeteit több mint egy évtized alatt született tanulmányok alkotják. Míg az előszó és az első fejezet a megjelenés idejéhez, 2019-hez köthető, a második fejezetben közölt szöveg egy 2002-es kötet részeként volt olvasható. Azonban még ennél is szélesebb időintervallumról lehet szó, hiszen Mártonffy már jóval az első tanulmány megjelenése előtt foglalkozott Pilinszky esszéivel, s összegző írásainak fontos alapzata

ez a folyamatosság. Mint írja, „[a] költő esszéinek olvasása döntően hozzájárult irodalmi és teológiai érdeklődésem formálódásához” (11). A több évtizednyi idő távlatából eredő változás és a módszertan több visszatérő jellegzetességéből eredő *hűség* ezért egyszerre jellemzi ezt a könyvet.

A hosszú várakozási idő következménye az is, hogy nem csupán Pilinszky elméleteinek összefoglalása miatt izgalmas a kötet, de a téma apropóján a szerző egyéni teoretikus irányvonalait és irányváltásait is felmutatja. Erre a bevezető is utal: „A munkámban ismétlődő felvetések talán nemcsak a maradandó problémák vonzását jelzi, hanem a válaszkísérletek személyes történetét is érzékeltetik.” (11.) Olyan irodalomfelfogás áll mindezek hátterében, mely szerint a gondolkodás termékenységét „az újraolvasás fázisaiban” (11) a gyarapodó szellemi inspirációk eredményeként kibontakozó párbeszédlehetőségek szavatolhatják. A párbeszéd kulcsmotívumként rendezi össze a tematikájukban gyakran összekapcsolódó és egymást átfedő, de kérdés-horizontjukban eltérő tanulmányokat. Az olvasónak mégsem az a benyomása, hogy a kötet ott is erőltetné a dialógust, ahol megakadt a kommunikáció. A tanulmányok inkább a problémák gyökerét feltárva mutatják fel a párbeszéd lehetőségeit, és a közös kiindulópontokat keresik. Másfelől pedig a már megfogalmazott gondolatok időközben keletkező jelentésmódosulásait is készek elébe helyezni a saját gondolat rögzítettségének. Ez utóbbi jellegzetességre példa a *jóvátehetetlen jóvátételének* új és új szemrevétele: a megközelítés nem változik lényegileg az újabb keletű írásokban, ám más fénytörésbe kerül: hangsú-

lyosabbá válik a paradoxon jelenvalósága kortárs szerzőknél, s eredete, mely a Pilinszkyre nagy szellemi hatást gyakorló Gabriel Marcelhez, tágabb szövegkörnyezetében (és főként napjainkból olvasva) pedig az Auschwitz utáni teológiai áramlatokhoz kapcsolható.

Ez a viszonyulás, a szövegjelentések rögzíthetlenségére való törekvés alapoz meg egy olyan, a *folyamatos kezdet* állapotában meggyökeresedő szemléletmódot, mely kész a megfontolások sokszínűségéből adódó szemléleti változások megfogalmazására, ám nem felejt a korábbi összegzések tanulságainak kötelező érvényű konzekvenciáit. Az előbbi készségből olyan, a mondatokon belül is kitapintható irányváltások erednek, melyek a megállapodott belátás elé helyezik a gondolkodás autonómiáját és szabadságát. Utóbbiból pedig a mondatok telítettségének végpontjaiig eljutó pontosítások következnek, melyek nem ritkán próbára teszik a mondatkonstrukció teherbíró képességét, noha a logikai összefüggések irányvonalait sosem tévesztik szem elől. A *kellő stratégiával* mederbe terelt írások maguk is a „statikus emlékezet” (9) fékező tendenciáját kísérik meg átfordítani egy valóságban gyökerező, a változást és fogalmi átrendeződést magába építő esszényelvre. A kötetnek ez az egyik teológiai indíttatása, a másik pedig egy olyan hatásvonal kidolgozását mozditja elő, mely Pilinszky művészet-teológiai elképzeléseivel számot vetve a „tanúság történeti sűrűségét” (130) vizsgálja elsősorban Borbély Szilárd, Kertész Imre és Esterházy Péter szövegeinek bevonásával.

A vizsgált szövegek valósághoz fűződő viszonyát, igazságértékét és lehetőségét teszi mérlegre a szerző, akinek alaptézise szerint az esszé Pilinszky-nél egyenrangú társa a lírai daraboknak: „Csak fenntartásokkal hagyható tehát jóvá az életmű irodalomtudományi recepciójának toposza, mely szerint az újság-cikkek és esszék jelentősége elmarad az al-

kotó lírai teljesítménye mögött” (34). Mindez nemcsak esztétikai értelemben érvényes, hanem teológiai vonatkozásait figyelembe véve is. Bár „[Pilinszky] a nagy keresztény szimbólumok konvencionális [...] magyarázataihoz kapcsolódik, ezek alkalmazási lehetőségeit aktualizálja saját [...] gondolatmeneteiben”, mégis „teológiai relevanciájú együttállást hív létre lírájában és esszéisztikájában” (27).

A kérdezés hangsúlya nem a Pilinszky-publicisztika nyelvi megformálásán, hanem az elméleti belátásokon nyugszik, ezért a kutatás javarészt Pilinszky teológiai elgondolásainak rekonstrukcióját célozza meg. Visszatérően az Auschwitz botránya, a második világháború népirtása után elinduló keresztény útkeresés teológiai vonzatait vizsgálja, amelyek a történelem lenyomatait és a múlt árnyékát magán viselő nyelvhez való viszonyban közvetlenül is tetten érhetőek. Másfelől a szövegek különbséget tesznek a „kereszténység eszményképe”, valamint „a vallás mint merőben értékörző hagyományviszony” (36) és ennek nyitottsága között.

A teológiai nyelv útkeresésében és a magyarországi keresztény önismereti munkában Pilinszky írásai alapvető jelentőségűek, hiszen mint Johann Baptist Metz szavaival Mártonffy Marcell hangsúlyozza, „a vallás világába nem a vallásról szóló tanítás nyújt bevezetést, az erkölcs világába nem az etika révén jutunk el. Mindkét területre gyakorlás útján jutunk el, mindkettőbe úgyszólván életünk szálaival kell »beleszövédnünk«.” (100) Ez Pilinszky elméleti szövegeire is vonatkozik, melyeknek nem lehetett csupán megfigyelői perspektívája, mögöttük rejtélyes módon önnön élete állt.

Az időben legkésőbb írt fejezet is e kérdés nyomvonalán indul útjára: megújítható-e a vallásos beszéd, illetőleg Pilinszky milyen válaszokat adott erre a döntő kérdésre, melyet a második világháború következményeivel szá-

mot vető korszak görgetett maga előtt. A *Botrány és elképzelt katarzis* fejezetcím már magában foglalja azt a szerzői szkepszist, miszerint elképezhető lehetne a népirtás bármiféle humanus vagy művészi feloldása, másfelől azonban Pilinszky „tanúsításának hitelessége múlik azon, képes-e magába építeni Auschwitz emlékezetét” (10). E kérdésben is megnyilvánul a kötet egészét jellemző módszertan, mely szerint kevésnek bizonyul az a tér, melyet a téma rekonstrukciója Pilinszky életművében lehetővé tenne. Mártonffy Marcell „a gondolkodás affektív energiáját” (20) mozgósító állítások bizonyosságával gondolja tovább a költőt foglalkoztató, „a hit vagy a dologhoz való odatartozás hermeneutikai előzetességét feltételező” (20) teológiai vonatkozásokat is magukon viselő elképzéseket.

Visszatérő témakör a szemlélődés imahagyományának irodalmi átvitele, melyet Pilinszky esszéiben is felhasznált az irodalmi alkotásfolyamat megfogalmazásához: „[k]öztudott, hogy a lírikus az írást [mint alkotófolyamatot] egy, a Krisztus-követés eszményéből levezetett s a személyiség egészének átformálását célzó program részeként fogja fel, amelyben az írás és a test médiuma szoros kölcsönösségben hivatott teljesíteni közvetítő feladatát: az én kenotikus leépítését és maradéktalan átengedését a transzcendens teremtő működésének” (196). Ezt Mártonffy szintén beépíti az összefüggérendszerbe, hiszen vele visszakanyarodik a jóvátétel kérdéséhez, amikor ennek az alkotófolyamatnak társadalmi konfrontációjáról számol be: „Pilinszky [...] azt a keresztény gondolatformát idézi fel, amely nem a tömeggyilkosság vallásos emlékezetének katalizátoraként, hanem ellenkezőleg, a felejtés igazolásaként áll rendelkezésre a teológiai hagyományban: a jótétel nélkül véghez vinni képes isteni mindenhatóság magyarázóelvét.” (134.)

Miként Adorno szerint Kant nyomán a második világháború után előálló kategorikus im-

peratívusz diktálja, úgy kell gondolkodnunk és cselekednünk, hogy a népirtás ne ismétlődhessen meg, és hasonló se történhessen.

Ez a szellemi környezet vezet a kötetben az evangéliumi esztétika körvonalainak új felvázolásához, melyben hiányként érzékelhető az Őszövetség olvasástapasztalata (ez néhány esszét leszámítva kevésbé jelenik meg Pilinszky gondolatvilágában), valamint az Őszövetség háttere előtt megformált, összetettebb Jézus-kép: Pilinszky sokkal inkább az Újszövetségre és azon belül is Jézus kereszthalálára koncentrál. Ekképp esztétikája is inkább ösztönzést, mint szilárd tanokat ad az olvasó kezébe, lévén „lényegre törő, de önmagába záruló teoretikus vázlat” (166), amely ugyanakkor egyedülálló kísérlet egy késő modern keresztény poétika megfogalmazására.

A kötet tudományos alapvetésének és következetes gondolatmeneteinek van egy jellegzetes stílusbeli következménye, mely eltérő intenzitással, de folyamatosan jelen van: *a megfontolt radikalitás*. A tanulmányok ugyanis olyan megállapítások köré épülnek fel, melyek a korábbi olvasatokat – a szerző egyszerre irodalomelméleti és teológiai műveltségéből, összefüggéseket kereső és egyidejűségeket kutató szemléletmódjából fakadóan – új szemzőgből láttatják. A mondatok azonban a megtámadhatatlan, végsőkéig vitt igazságra törekednek, s ezt úgy érik el, hogy leszűkítik a mondatjelentést: minél szűkebb korlátok közé kerülnek komplex állítások, annál nagyobb lesz az igazságértékük. Ez azonban a jelentéseket is bonyolulttá teszi, vagyis további két összetevő ékelődik a szövegekbe: egyrészt a szépirodalmi igényességgel mérhető választékosság, másfelől az összetett mondatok és sokszorosan bővített mondatszerkezetek halmozása. Ez visszafogja ugyan a kijelentések radikalitását, ám jellegzetes stílust teremt. A kötet megfontolva haladó előadásmódja a fentiek következményeként állít, miközben a

mondatjelentés egy részét visszavonja, így törekedve egy kikristályosodott szövegalakzat létrehozására. A koncentrált olvasói figyelem folytonosságára építő szerző korábbi szövegeiben kevésbé él a példák megvilágosító erejével és a szöveg tartósan magas feszültségét lazító oldásokkal. Az ennek következtében előálló jellegzetesség, a nagy mondattani feszültség az összegzés állandó késztetését jelzik.

A kötet integratív szempontrendszere a teológia, irodalom és művészetfilozófia egységében vizsgálja a Pilinszky-életművet, az esszékre vetett fókusszal: mi a művészet és hol a helye a század múltjának filozófiai és teológiai feldolgozásában, hol van esélyünk olyan párbeszédbe kerülni önmagunkkal és a múlt eseményeivel, melyben a múlt árnyával való szembenézés gyógyító erejű lehet. *A jóvátehetetlen jóvátételét* visszatérően mérlegre tevő gondolkodás nem ebben látja Pilinszky modernségét, a teremtő képzelet megváltozó cselekvésének inkább a veszélyére, megtevesztő, mert félreértelhető voltára irányítja a figyelmet a kortárs teológia horizontjában.

Pilinszky esszéit a versek felől olvasva felmerülhet a kérdés, vajon korrektúrázták-e Pi-

linszky esszéit az *Új Emberben*? Segítette-e valaki a szerkesztőségben szövegeinek áttetsző világosságát érvényre jutni, ugyanakkor az esszéket beilleszteni a korszak spirituális irodalmába – azaz megalkotni azt a nyelvi formát, amely egészében, a költemények összetettsége és sűrített versbeszéde felől nézve ezt a másik, a lírai daraboktól eltérő, ám jellegzetes beszédmodot eredményezte, és amelyeknek révén ez a spirituális prózanyelv létrejöhett. Másfelől ugyancsak adódik a kérdés Mártonffy Marcell kötetét olvasva, hogy amikor a vallásos nyelvet, a prédikációk és jámbor elmélkedések nyelvét történelmi és irodalmi kontextusba helyezte, volt-e Pilinszkynek olyan radikális elképzelése, melyet a hetilap nem engedett eredeti formájában megjelenni, és mellyel még megjelenés előtt vitába szállt, az olvasók és az utókor számára láthatatlanul. De ezek a kérdések is azért merülhetnek fel, mert a szövegek mélyebb alapzatának feltárására, egy összefüggő olvasatra, az esszék életműben való elhelyezhetőségének rekonstrukciójára számtalan érvényes javaslat született ebben a széles szellemi távlatokat felmutató, hiánypótló monográfiában.

Szalagyi Csilla